

Quentin SKINNER, *REASON AND RHETORIC IN
THE PHILOSOPHY OF HOBBS*
(1996)

Jordi SALES I CODERCH

1. *Comunicació teòrica, context literari i situació històrica.* Quentin Skinner és Regius Professor of Modern History de la Universitat de Cambridge; juntament amb Raymond Geuss és l'editor de la sèrie *Cambridge Texts in the History of Political Thought*; s'ha dedicat sobretot a l'estudi del pensament polític modern, especialment a l'obra de Hobbes, i manté tesis metodològiques originals sobre la funció de l'estudi dels textos històrics en filosofia política. Els dos volums de *The Foundations of Modern Political Thought* (1978) és la seva obra fonamental i el manifest teòric del que ara s'anomena contextualisme en història de la filosofia política. Com acostuma a passar amb aquestes modes escolars o —ismes també el contextualisme té un sentit feble i obvi en el que sosté que cal estudiar la intenció comunicativa i el context discursiu dels autors del passat, i un sentit fort i més agressiu en el que com una variant de l'escepticisme històric relativista dissol la perennitat de les qüestions teòriques i decreta que la nostra atenció s'ha de dirigir exclusivament al que un autor feia a l'escriure des d'un punt de vista retòric perquè no té cap sentit que vulguem fer qualsevol altra cosa. La bondat de circumstanciar l'estudi de l'obra teòrica és realment una cosa distinta d'afirmar que pròpiament no hi ha moment teòric sinó únicament discursos circumstanciats. *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* (Cambridge University Press, 1996) es presenta com «*a radical reappraisal of the political theory of Hobbes*» i com «*the humanist response to the Leviathan*». El llibre sosté voluntàriament tres tesis «novedoses»: (a) una primera tesi sobre la trajectòria intel·lectual de Thomas Hobbes; (b) una segona sobre la situació o posició de Thomas Hobbes en la filosofia moderna; i, (c) una tercera tesi metodològica sobre l'estudi dels textos filosòfics del passat.

(a)

2. Segons Skinner la trajectòria del desenvolupament intel·lectual de Hobbes estaria marcada per una «*early education*» (p.11) humanista en la tradició retòrica de la *scientia civilis*, després trencaria amb aquesta formació en un moment «científic» i finalment amb el *Leviathan* tornaria a la tradició retòrica abandonada.

3. Una «*early education*» humanista? Certament, tal com mostra la molt documentada primera part d'aquest llibre *Classical Eloquence in Re-*

naissance England (p. 19-211), la retòrica i l'eloqüència clàssiques de la tradició humanista són arreu a l'Anglaterra de finals del segle XVI i primera meitat del XVII. L'afirmació de Skinner «*the decades immediately preceding Hobbes' schooldays in the 1590 witnesses perhaps the most important development in the history of English rhetorical thought*» (p. 51) està documentada tot seguit per la citació d'una sèrie de tractats de l'*Ars Rethorica* (p. 51-65). Si observem amb cura el que l'autor ens presenta ens adonem que els llibres més antics estan editats a Cambridge i els que a continuació cita ja publicats a Oxford són posteriors a les dates de l'ensenyament rebut per Hobbes. L'estudi i determinació d'un context de x ha de descriure el que està essent general com a context, però el seu moment provatiu com a context de x està en la documentació de la inserció del que és general en la trajectòria biogràfica particular de x. En conseqüència, malgrat la brillantor i l'acurada documentació de l'ambient de la retòrica anglesa com a tradició educativa, no estem gens segurs de fins a quin punt els seus elements retòrics estiguin presents a la primera formació de Hobbes a l'ambient calvinista del Magdalen Hall d'Oxford fins 1608. Els Hall són unes realitats més pobres i austeres que els Colleges i contribuïren al que Noel Malcom (l'editor de la correspondència de Hobbes) indica com la funció de l'educació en l'estimulant mobilitat social anglesa durant els segles setze i disset que es manifesta en les famílies dels Bacon, Hobbes i Locke¹. Més aviat pensem que els elements formals de la retòrica dels humanistes estan poc presents en la primera formació del jove Hobbes perquè allò en què es llicencia en sortir d'Oxford és en «lògica». A Oxford «*ruminaven lògica*» (Ch. Hill). Thomas jove rep el Baccalareus Artium que l'autoritza a donar cursos sobre «*qualsevol dels llibres de la Lògica*» quan té prop de 20 anys. Com precisar els coneixements que obtingué a Oxford? Els sil·logismes en *Barbara, Celarent, ...*, la matèria i la forma, les *species rerum* de la percepció, les simpaties i les antipaties, amb tot això «*non bene doctus eram*» diu ell mateix en la seva vida en vers². La primera formació de Hobbes exhibeix un bon coneixement del grec i del llatí, la recepció del calvinisme que sempre el caracteritzà com un protestant radical i la formació d'una mentalitat lògica demostrativa; donar un pas més i afirmar una primera educació humanista i retòrica ens sembla que és donar un pas que no permet donar l'estat de la nostra documentació sobre el més jove Hobbes.

4. Les notícies sobre *el primer ensenyament rebut per Hobbes* són molt escasses. La figura de Robert Latimer és la més rellevant com una influència possible en la personalitat del jove Thomas Hobbes. Aubrey cita el fet que just abans de l'entrada al Magdalen Hall «traduí la *Medea* d'Eurípides del grec en iambes llatins»³, el que suposa un coneixement de les llengües clàssiques. Sigui com sigui, les nostres notícies són realment molt escasses; però, el ben cert és que a la seva *Vita in Prosa* Hobbes explica que en el seu primer viatge al Continent (1610-1615) com acompanyant i preceptor de

1. N. MALCOM, «A summary biography of Hobbes» a *The Cambridge Companion to Hobbes*, edited by Tom Sorell, Cambridge University Press, 1996, p. 13.

2. *Thomae Hobbes Malmesburienses Vita Carmine Expressa* in Molesworth OL I p. lxxxvi-vii.

3. J. AUBREY, *Brief Lives, chiesly of Contemporaries, set down by John Aubrey, between the years 1669 & 1696*, ed. A. Clark, 2 vols, Oxford, 1898, I, p. 328-29.

William Cavendish II, fill de William Cavendish, comte de Devonshire, uns homes prudents *es burlen* de la filosofia i de la lògica que fins aleshores professava excel·lentment⁴. De retorn a Anglaterra, Hobbes treballà «diligenter» *historiadors i poetes* amb comentaris dels gramàtics per tal de dominar la seva expressió llatina d'una manera convenient⁵. Quentin Skinner cita únicament el passatge de la dedicació intensa del retorn a Anglaterra com un testimoni dels estudis humanistes de Hobbes i comenta: «*No doubt as part of his process, Hobbes appears to have renewed his acquaintance with the classical theorists of eloquence at the same time*» (p. 232). La impressió que obté un lector de la totalitat del passatge no és la d'una intensificació d'uns estudis precedents, sinó la substitució d'una formació que fa riure per un treball d'estudi per tal d'obtenir, amb esforç i ràpidament —*diligenter*—, unes habilitats que encara no es posseïen adequadament. L'atenció a *la integritat* d'aquest pas de l'autobiografia de Hobbes em sembla prou *decisiva* per tal de modificar la caracterització que Skinner fa de la formació de Hobbes: no es pot parlar sense més de les «*roots*» (p. 3) humanistes de la formació de Hobbes, sinó que fóra molt més apropiat parlar d'una primera reformació humanista que cal afegir com a tal a una primera formació essencialment lògico-escolàstica que és del que se'n riuen els seus amics humanistes.

5. Hi ha més components que una dicotomia entre la cultura dels humanistes i la nova ciència galileana per a donar compte de la trajectòria intel·lectual de Hobbes. Skinner polemilitza amb raó contra els estudiosos com Tom Sorell que volen fer de Hobbes algú «*formed by scientific revolution*»⁶; sobretot perquè, tal com entenem el que és una formació, els homes que feren el que nosaltres podem anomenar revolució científica no foren formats en ella com alguna cosa antitètica a qualsevol altre tipus de formació. Les formacions rebudes i les ocupacions dels homes que feren la revolució científica són molt variades: metges, capellans, frares, músics, nobles, juristes, o preceptors d'estudis d'una família rica, com és el cas de Hobbes. La renovació d'idees de la modernitat filosòfica i científica no deriva del temps de l'ocupació professional sinó del temps lliure com a lloc de l'amor a l'estudi. Però, si no podem dir que Hobbes rebé una formació científica tampoc s'ajusta bé a les coses parlar en contrapartida d'una adscripció dels «*earlier years of obscurity*», fins 1642 amb la primera difusió del *De Cive*, a una cultura literària de l'humanisme (p. 217). Primerament, perquè cal establir com a primer component de la formació de Hobbes la seva cultura lògica, i, segonament, perquè l'anomenada «*il·luminació euclideana*» opera activament ja des de 1630 en la formulació de l'ideal hobbesià de ciència reforçant l'esquema aristotèlic d'enllaç causal entre l'antecedent i la conseqüència com allò més propi de la noció hobbesiana de la raó i de la ciència⁷.

4. T. Hobbes *Malmesburiensis Vita* in Molesworth OL I p. xiii: «*philosophiam logicamque (in quibus praeclare profecisse se arbitratur) viris prudentibus derisui esse*».

5. T. Hobbes *Malmesburiensis Vita* in Molesworth OL, I, p. xiii-xiv: «*Itaque cum in Angliam reversus esset, historicos et poetas (adhibitis gramaticorum celebrium commentaris) versavit diligenter; non ut floride, sed ut Latine posset scribere, et vim verborum cogitates congruentem invenire; itaque verba disponere, ut lectio perspicua et facilis esset*».

6. T. SORELL, *Hobbes*, London 1986, p. 1.

7. J. BERNHARDT, *Hobbes*, Paris 1989, p. 9, i, en general, tot el capítol primer: «Aristote perdu et retrouvé à travers Euclide» dóna una bona perspectiva del trajecte inicial de Hobbes.

Hobbes és un home d'una cultura immensa adquirida constantment per l'oci d'una vida d'estudi i l'abundant documentació de la biblioteca dels Cavendish i pels molts contactes successius entre homes d'estudi, en especial primerament els components dels anomenats *Welbeck Academy* i *Great Tew Circle*, i, més tard, en el grup o cercle de Mersenne. Ens cal sorprendre'ns pel fet que Hobbes descobrís *tan tard* de la seva vida el paradigma euclideà. En efecte, l'any 1629 mor William II comte Cavendish, el seu primer protector, i li deixà 80 lliures de pensió; la vídua Cavendish reduïx despeses i Hobbes entra al servei de Sir Gervasi Clifton, amb qui viatja a París (1629-1631). És en aquest viatge en el que Hobbes descobreix els *Elements* d'Euclides⁸. De l'anècdota en tenim la narració d'Aubrey⁹ confirmada per un passatge del mateix Hobbes a l'edició de 1660 de *Examinatio et emendatio mathematicae hodiernae*¹⁰, després eliminat a l'edició de 1668. La raó de l'eliminació sembla clara: Hobbes, que està en polèmica amb els matemàtics d'Oxford (Wallis, Ward), no voldria confessar que la seva iniciació matemàtica fos tan tardana. A l'Anglaterra del segle disset l'ensenyament matemàtic a les Universitats era gairebé inexistent: les primeres càtedres d'Astronomia i Geometria a Oxford són fundades per Sir Henry Saville l'any 1619, més de deu anys després de la sortida de Hobbes d'Oxford.

6. La composició poètica *De Mirabilius Pecci*, la traducció de *La Guerra entre els peloponesos i els atenesos* de Tucídides i els treballs sobre la *Retòrica* aristotèlica són fruits excel·lents de la primera readaptació hobbesiana, *humanist writings*, segons l'expressió de Skinner que els estudia detingudament (pp. 238-244). Un primer trajecte hobbesià s'efectua des d'una primera formació en la cultura lògica tardana de la baixa escolàstica cap als ideals d'una cultura humanista retòrica, que Hobbes descobreix a França en el seu primer viatge al Continent. S'ha aventurat que un d'aquests homes que desvaloren la formació primera de Hobbes als seus propis ulls fou Charles du Bosc, qui, segons el testimoni de Sorbière, visqué «sis anys sencers amb Monsieur Hobbes».

8. T. Hobbes *Malmesburiensis Vita* in Molesworth OL I p. xiv: «*In peregrinatione illa inspicere coepit in Elementa Euclidis*».

9. J. AUBREY, *Brief Lives, chiesly of Contemporaries, set down by John Aubrey, between the years 1669 & 1696*, ed. A. Clark, 2 vols. Oxford 1898. I p. 322: «He was 40 yeares old before he looked on Geometry; which happened accidentally. Being in a Gentleman's Library Euclid's Elements lay open and it was the 47 E l-libri [llibre I proposició 47, el teorema de Pitàgoras]. He read the proposition. By G..., sayd he (he would now and then swear an emphatical Oath by way of emphasis) *this is impossible!* So he reads the Demonstration of it, which referred him back to such a Proposition; which proposition he read. That referred him back to another, which he also read. Et sic deinceps that at last he was demonstratively convinced of that trueth. This made him in love with Geometry.»

10. *Examinatio et emendatio mathematicae hodiernae. Qualis explicatur in libris Johannis Wallisii geometriae professoris Savilianii in academia Oxionensi. Distributa in sex dialogos.* London 1660: «Sunt haec acutissima quidem, sed tamen vera. Et revocant in mentem mihi quam habui olim *quasi arkein tou geometrein* vidi forte librum Elementorum Euclidis in Biblioteca quadam fortuito apertam [sic] ad Prop. 47 El. I. Et cum legissem haec verba: In rectangulis triangulis quadratum quod a latere rectum angulum subtendente describitur, aquale est eis quae a lateribus rectum angulum continentibus describuntur. Ego continuo, etsi verum sit sciri tamen ab homine non potest, ignarus scilicet rerum Mathematicarum. Inspiciens autem demonstrationem statim rejectus sum as Prop. 36 [sic per 46]. Et inde ad alias usque ad principia».

7. Tenim, doncs, aquest millor esquema per tal d'encarar la trajectòria intel·lectual de Hobbes: formació lògica, readaptació humanista, readaptació científico-mecanicista sota la gran influència del seu gran amic Mersenne. Això té l'avantatge d'orientar-nos molt millor dins el conjunt de la complexitat de l'obra hobbesiana, en la que cal inscriure a més dels *Elementa Philosophiae*, el *Leviathan* i les obres històriques tardanes, les obres de polèmica geomètrica i els seus treballs en Òptica o el final *Decameron Physiologicum*.

8. *L'oposició ciència-prudència*. Quan Hobbes recorda la seva vida anomena «*prudentes*» els homes que el desenganyen de l'excel·lència de la seva cultura lògica centrada en la confiança de la demostració. Tant als *Elements of Law* (1640) com al *Leviathan* (1656) Hobbes oposa sempre ciència i prudència. La prudència és «una classe de pensaments (*kind of thoughts*)», aquella que tenim quan volem conèixer el resultat d'una acció i pensem en una acció semblant i en els seus resultats succesius des del supòsit que resultats semblants es seguiran d'accions semblants. Això ho fa millor qui té més *experiència*, la qual és una memòria d'enllaços, de *signes*, això és el fet antecedent del conseqüent¹¹. Malgrat que quan més es fa millor es fa, «*la prudència no diferencia l'home de la bèstia*», «*no necessita per tal d'exercitar-se cap altra cosa que el fet de néixer i viure amb el ple ús dels cinc sentits*». El llenguatge (*Speech*), en canvi, és propi de l'home com l'enteniment (*Understanding*) (*Lev.* cap. 4 p. 30). En la tòpica hobbesiana de les facultats o capacitats humanes al *Leviathan*, el genèric és l'enginy (*wit*) que pot ser natural o adquirit. La prudència és enginy natural i la raó és l'únic enginy adquirit mitjançant «el mètode i la instrucció»; fonamentada en el correcte ús del llenguatge, produeix les ciències (*Lev.* cap. 8 p. 52-53).

La ciència és el coneixement de les *conseqüències* i de la dependència d'un fet respecte de l'altre. En la diguem-ne antropologia hobbesiana de les capacitats o facultats, la possessió de la ciència és, estranyament, una excepció a la igualtat corporal i anímica de tots els homes. El raonament del cap. 13 del *Leviathan* mitjançant el qual Hobbes estableix la igualtat de tots els homes per naturalesa en quant a les facultats de la ment, s'obre amb el que excepciona les arts, tècniques o habilitats, fonamentades en les paraules (*the arts grounded upon words*) i més especialment l'habilitat (*skill*) de procedir mitjançant regles generals i infal·libles que anomenen ciència i que molt pocs tenen. Com en Bacon, en Hobbes la ciència és un bé molt escàs entre els homes. El lloc és d'interpretació difícil perquè Hobbes afegeix que la ciència no és «ni una facultat innata que neix amb nosaltres ni adquirida com s'adquireix la prudència *sinó alguna cosa diferent*». La prudència s'adquireix naturalment perquè és experiència «*donada igualitàriament als homes si viuen el mateix lapse de temps, en les coses a les que s'apliquen igualment*» (*Lev.* cap. 13 p. 105-106). La prudència és natural i diferent de la ciència. Com indica Skinner, és amb una notable brusquedat que Hobbes denega a la prudència cap significació en la *scien-*

11. *Lev.* cap. 3 p. 22: «A Signe, is the Event Antecedent of the Consequent». La traducció de Carlos Mellizo, Madrid: Alianza Universidad, 1989, es confon: «Un signo es el evidente antecedente del consecuente» p. 31. Cito el *Leviathan* per l'edició de R. Tuck a «Cambridge Texts in the History of Political Thought».

tia civilis, amb la qual cosa trenca amb el que és comú als humanistes. Al final del cap. 20 del *Leviathan*, Hobbes assegura amb solemnitat un caràcter «científic» a les regles de la política: «L'habilitat (*the skill*) d'establir i mantenir Estats radica en certes regles com les de l'Àrithmètica i la Geometria; i no com en el joc del tennis únicament en la pràctica. I aquestes regles ni els homes pobres que no tenen oci ni els rics que en tenen, han tingut fins ara la curiositat o el mètode per a trobar-les» (*Lev.* cap. 20 p. 145). La ciència és una mediació difícil que demana oci, curiositat i mètode, i un encert no gens fàcil d'obtenir, de tal manera que, en la seva recerca, els errors s'acumulen, mentre que la prudència substitueix per l'experiència les regles que haurien de guiar la vida política, on abunden els que hi actuen moguts per falses regles. La situació en la que Hobbes es col·loca és doble: per un cantó la ciència s'oposa a la prudència com un positiu a un negatiu, i per l'altre «la guia per prudència natural és una condició millor i més noble» que les «regles falses i absurdes que obtenen els que raonen malament» (*Lev.* cap. 5 p. 35). Tenim una prudència fàcil i insuficient, una pseudo-ciència nociva i perniciosa i una ciència com una plenitud difícil i molt escassa. Des d'aquesta perspectiva, l'autoconsciència de Hobbes és molt contundent, la ciència és una prestació individual difícil: «mereixeré la fama d'haver estat el primer en sentar la base de dues ciències: la de l'òptica, que és la més curiosa, i la de la justícia natural, exposada al llibre De Cive, que és la més útil de totes»(1646)¹²; «Sóc el primer a haver fet les bases de la geometria fermes i coherents» (1655, *De Corpore* XIII, 5-6).

9. *La ciència, el poder i l'eloqüència.* Skinner voldria que l'evolució de Hobbes tingués un ritme ternari: la inserció primera en la cultura dels *Tudor rethoricians*, un moment negatiu científic i un retorn al valor de l'eloqüència i la retòrica. Aquest retorn es «a remarkable change of mind» p.3, «a complete change of direction» p. 329, «a new view about the character of civil science» p. 334, «a new willingness in this final version of his civil philosophy to combine the methods of science with the persuasive force of eloquence», p. 343, «remarquable volte face» p. 346 ... Les anàlisis del professor de Cambridge són, per una altra part, molt ajustades al text i descriu l'hostilitat hobbesiana contra la retòrica i les crítiques específiques a la teoria clàssica de l'eloqüència (p. 343-346) com una constant que Hobbes mantindria abans i després del seu canvi. El professor de Cambridge situaria aquest canvi en l'anàlisi hobbesiana del cap. X del *Leviathan* sobre el poder, on s'afirma: «les ciències tenen poc poder», en canvi «l'eloqüència és poder»(p. 351). *El recolzament de la interpretació de Skinner en aquest lloc hobbesià sembla molt important perquè l'avança a l'introducció* (p. 4) *i el repeteix a l'inici de la conclusió: why did Hobbes change his mind?* (p. 426). Hi ha, però, un detall del que diu exactament Hobbes que al lector del llibre de Skinner li podria passar desapercebut donat que l'historiador contextualista no el menciona. Aquest detall és el de la raó sota la qual l'eloqüència és poder, que és la seva semblança a la prudència, *because it is seeming Prudence* (cap. 10, p. 63). El detall és, penso jo, significatiu perquè el poder de l'eloqüència deriva del poder d'allò que imita o disfressa. Unes lí-

12. *A Minute or first Draught of the Optiques* (1646) in *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*. Ed. W. Molesworth vol. 11, p. 471.

nies anteriors, Hobbes ha considerat que la Reputació de Prudència en la direcció de la Pau o de la Guerra és Poder a causa que estem més disposats a deixar-nos governar per l'home prudent que pels altres. Certament, com vol Skinner, Hobbes reconeix que les ciències tenen poc poder perquè no es troben en qualsevol home, són de pocs i sobre poques coses; a més, la ciència és de tal naturalesa que ningú pot valorar-la si no la té ja en una bona mesura.

Un altre passatge clau en la interpretació de Skinner és l'afirmació a l'apartat final de revisió i conclusions del *Leviathan* que *la raó i l'eloqüència poden anar juntes*¹³. L'afirmació es dona en una resposta primera a les objeccions possibles a la doctrina que el llibre conté. L'objecció principal fóra un argument que provés que «*és impossible que cap home estigui mai preparat per cap tipus de deure civil*». La resposta hobbesiana consisteix en reconèixer que tot el que es diu són grans dificultats, però no impossibilitats. Ha existit un home que reunia el que els valedors de l'argument pensen que mai es pot donar junt. Hobbes ho testimonia: jo l'he vist, ha estat el meu amic, el seu exemple demostra que *no hi ha tanta inconsistència en la naturalesa humana pels deures civils, com alguns pensen. L'eròtica filosòfica del mestratge* dona a l'escriptura filosòfica de Thomas Hobbes la seva unitat. La figura de Sidney Godolphin desfà totes les dificultats: ell reunia la claredat de judici i l'exuberància de la fantasia, la fortalesa de la raó i la gràcia de l'eloqüència, el coratge en la guerra i la por a la llei. A aquest home li agradava pensar que els estudis de Hobbes mereixien alguna estimació. El llibre, «*my discourse of Commonwealth*», es dedica en la seva memòria al seu germà Francis Godolphin. El *Leviathan* és, com Sidney Godolphin — assassinat en una guerra civil sense odiar, ni ser odiat —, una realitat vulnerable i serà ferida de tots cantons: «*amenaçada per un cantó pels qui demanen massa llibertat i per l'altra els que volen massa autoritat, li serà difícil passar per entre les armes dels dos bàndols sense resultar ferit*». La importància d'aquest elogi de l'amic com a signe de la difícil i noble situació de la paraula hobbesiana es posa de manifest pel fet que a l'edició llatina del *Leviathan* (1668) l'elogi és transferit a l'Epístola Dedicatòria. Quentin Skinner comenta aquesta figuració de l'harmonia en l'amic just mort per la violència de la guerra civil com un dels elements retòrics revaloritzats al *Leviathan*: «*Hobbes's statement embodies a moving and justly celebrated tribute to his friend, but it also reflects a remarkable shift of intellectual allegiances. He now speaks in favour of the very alliance he had previously thought impossible: between fancy and judgement, and hence between the techniques of rhetoric and the methods of science*» (p. 367). Un notable canvi de lleialtats intel·lectuals? No n'estàriem gens segurs. Hi ha aquí en la posició de Skinner com una ceguesa respecte als ritmes propis de la maduració d'una trajectòria intel·lectual en profit d'una inflació del llenguatge metòdic (*tècniques* de la retòrica, *mètodes* de la ciència (Skinner)), essent així que en l'amic celebrat el que s'ajunta amb harmonia és «*strength of Reason and gracefull Elocution*» (Hobbes). Energia racional i elegància al parlar, claredat de judici i exuberància de la fantasia, coratge en la guerra i la por a la llei: el que diu Hobbes al final del *Leviathan* és que en la mesura en què hi hagi homes que reuneixin aquestes qualitats, únicament en

13. *Lev, A Review, and Conclusion*, pp. 483-484.

aparença contradictòries, la gran dificultat de complir els deures civils no és una impossibilitat absoluta. Hobbes volia educar, i de fet educà, homes d'acció als quals els agradava els ensenyaments que Hobbes els donava, parlava amb ells d'aquestes coses —diu que ho feia amb el marquès de Newcastle a la dedicatòria dels *Elements of Law* (1640)— i es dedicà a ordenar i demostrar «tots els teoremes de doctrina moral mitjançant els quals els homes poden aprendre a governar i a obeir». No és gens bo que l'escepticisme sobre la viabilitat de l'acció teòrica i educativa del comentador se'ns sobreposi com esceptisme del comentat. Thomas Hobbes no era un il·lús sobre els efectes pràctics de les veritats teòriques, però potser el seu possible escepticisme no sigui ben bé el mateix que el d'un professor d'història contextualista a la Universitat de Cambridge de finals del segle xx. En alguns llocs, Hobbes expressa els dubtes de l'empresa en la que s'ha embarcat: per exemple, al final de la segona part del *Leviathan*, Hobbes diu que «estic a punt de creure que aquesta feina meua és tan inútil com la República de Plató»; però «recupera alguna esperança» que el seu escrit caigui en mans d'un sobirà en aquest temps o en un altre i que «l'ensenyament públic de la doctrina que conté converteixi la veritat d'especulació (Truth of Speculation) en utilitat pràctica (Utility of Praticice)». Sabem que Thomas Hobbes li feu arribar un exemplar del *Leviathan* al rei Carles II quan aquest retornà a finals d'octubre de 1651 a París després de la definitiva derrota de Worcester al setembre (*Lev.* cap. 31 p. 254), la qual liquidà definitivament l'aventura escocesa com una via per a la restauració de la monarquia.

Skinner tracta el to de l'epístola dedicatòria del *Leviathan*, però també el nou prefaci al *De Cive* de l'edició de 1647, com un canvi de mentalitat que mostraria enterament el *Leviathan* causat per la nova convicció «humanista» que la raó és un poder petit en absència de l'eloqüència (p. 376). «Hobbes appeals more fully than ever to the strategies for stablishing ethos recommended by the classical theorist of eloquence» (p. 379). Des de la *Retòrica* aristotèlica el tractament amb regles de l'oratoriana considera com una prioritat que l'orador procuri donar al públic una atractiva imatge d'un mateix establint molt bé que allò que ell tracta és una cosa molt important i la probitat de la seva persona, lloant les capacitats que té per a tractar-la i desautoritzant els sostenidors d'opinions contràries. No tenim cap dubte que Hobbes, que és autor d'un resum en anglès de la *Retòrica* d'Aristòtil¹⁴, tingui prou consciència d'autor per tal d'emprar recursos retòrics tipificats com ho farà el Descartes de les polèmiques de la querella d'Utrecht i d'altres polèmiques, i més en general tots els escriptors filòsofs del segle disset quan es dirigeixen a diferents públics segons estratègies comunicatives diferents. Segons Skinner, després d'aquest canvi, Hobbes accentuarà aquest recurs àdhuc en les seves obres més especulatives: «Hobbes displays the keenest anxiety to establish his ethos and undetermine the credentials of his opponents» (p. 378). La qual cosa és ben certa; però, potser, l'explicació més planera és menys un canvi d'estil i més un canvi de la

14. *A Briefe of the Art of Rhetorique. Containing in substance all that Aristotle hath written in his Three Bookes of that subject, Excepte onely what is not applicable to the English Tongue*, London 1637, Molesworth EW, vol. 6, p. 419-510. Una edició més recent a *The Rhetorics of Thomas Hobbes and Bernard Lamy*, ed. John T. Harwood, 1986.

posició de Hobbes com a personatge públic. Thomas Hobbes no fou mai un home aïllat —en general gairebé sempre el tan denostat aïllament dels filòsofs és únicament el desconeixement per part dels comentaristes posteriors de la seves relacions reals en el seu moment històric—; tingué sempre amics poderosos entre els realistes exiliats a França, i abans i després del *Leviathan* enemics encara més poderosos; sobretot després de 1660 amb la Restauració té en contra el cap de govern Lord Clarendon, l'episcopat, els homes de la Royal Society i els professors de Geometria d'Oxford. Sir Edward Hyde comentà a Sir Charles Cavendish, el germà del marques de Newcastle, un bon matemàtic i membre de la *Welbeck Academy*, en una conversa, que a causa del *Leviathan* Hobbes hauria de ser castigat *in the highest degree and with the most severe penalties*¹⁵ La qual cosa motiva alguna cosa més que una ansietat per tal d'utilitzar figures retòriques.

La interpretació del sentit exacte de les planes finals del *Leviathan* és molt difícil. La malevolència que tenien envers Hobbes els líders realistes de la Restauració de Carles II al maig de 1660, sobretot Lord Clarendon i els bisbes anglicans, han donat d'elles, i del conjunt del *Leviathan*, la intenció de preparar el retorn de Hobbes a Anglaterra sota el nou règim de Cromwell que s'efectua el febrer de 1652. Lord Clarendon, sir Edward Hyde, repetia molt malèvolament «*the truth is, I have a mind to go home*» com una expressió del mateix Thomas Hobbes que explicaria el tot del *Leviathan*. Les coses són en realitat molt més complexes; convé circumstanciar molt bé la posició de Hobbes entre els realistes a l'exili mentre està escrivint el *Leviathan*. Ho farem seguint indicacions de diferents estudiosos de la situació històrica de Thomas Hobbes¹⁶.

10. *A què correspon el que Skinner tracta com l'increment de la funció de l'eloqüència al Leviathan?* És molt evident que el *Leviathan* (1651) està dirigit a un públic diferent al de la primera edició del *De Cive* (1642). El *De Cive* és una obra escrita en llatí que comunica el treball d'un filòsof per als filòsofs, és un text que circula entre el cercle de Mersenne i és reeditat en la segona edició d'Amsterdam (1647) pels amics doctes de Hobbes que formen, segons l'expressió de Pierre Gassendi a Samuel Sorbière, «*l'entera nació dels que filosofen sòlidament*»¹⁷. Descartes i Grotius el rebran com

15. E. HYDE [Lord Clarendon], *A Brief View and Survey of the Dangerous and Pernicious Errors of Church and State in Mr Hobbes's Book, entitled Leviathan*, Oxford 1676, p. 8.

16. HOBBS, *The Correspondance*, ed. Noel Malcom, 2 vols., Oxford: The Clarendon edition vols. VI i VII; H-D. METZGER, *Thomas Hobbes und die Englische Revolution 1640-1660*, Stuttgart/Bad Constance, 1991; R. TUCK, «Introduction» (1991) a l'edició del *Leviathan* de *Cambridge Texts in the History of Political Thought* que és la millor edició d'aquesta obra; *Philosophy and Government 1572-1651*, Cambridge 1993; J. SOMMERVILLE, *Thomas Hobbes: Political Ideas in Historical Context*, London 1992; «Lofty science and local politics» a *The Cambridge Companion to Hobbes.*, edited by Tom Sorell, Cambridge UP, 1996; G. BURGESS, «Context for the Writing and Publication of Hobbes's *Leviathan*» a *History of Political Thought*, 11 (1990) 673-702; *The Politics of the Ancient Constitution: an Introduction to English Political Thought, 1603-42*, London 1992; A. P. MARTINICH, *The two Gods of Leviathan: Thomas Hobbes on Religion and Politics*, Cambridge 1992; *Thomas Hobbes*, London 1997.

17. P. Gassendi a S. Sorbière: «*Utinam verò cetera etiam, quae ille versavit, perinde extorssisset? Quipe et ex ipsis in lucem prolatis summè beasses nationem totam philosophantium solidè; cum ego quidem neminem norim, qui sit inter philosophandum magis à praejudicis liber, quique penitus quicquid rerum edissetuerit, introspicat*»; citat per Joaquín Rodríguez Feo a la seva edició del *De Cive* (1647), Madrid: Debate-CSIC, 1993, tradueix *natio* per gremi.

una defensa de la monarquia¹⁸. Aquesta edició que imprimeix Elzevier va acompanyada d'un retrat de Hobbes amb aquesta inscripció: *Nobilis Anglus Ser[enissimo] Principi Waliae a studis praepositus*. En efecte, durant 1646 i 1647 per la influència de Sir William Cavendish, primer marquès de Newcastle, cap de la casa del príncep des de 1639, sobre Henri Jermyn, secretari de la reina Henrieta-Maria, filla d'Enric IV de França (el de la cèlebre frase que París bé val una missa), Hobbes és professor de matemàtiques del Príncep de Gal·les i té molt bones connexions amb el cercle de la reina. A Newcastle Hobbes li ha dedicat els *Elements of Law* i el *De Cive*. És per iniciativa de Newcastle que Hobbes l'estiu de 1646 discuteix a París amb el bisbe anglicà John Bramhall, arminia con gairebé tots, sobre la llibertat humana i la necessitat. Els bisbes anglicans estan contra Hobbes i Hobbes està contra els bisbes anglicans. El futur de la posició de Hobbes restà molt marcat per aquesta polaritat. En soteriologia, el predestinacionisme calvinista és la visió dominant als medis educats a Anglaterra durant el regnat de Jaume I; l'Arminianisme que valora plenament la llibertat humana comença a influir els anys 1620 i es fa dominant en la jerarquia de l'Església d'Anglaterra al finals del 1630 entre els seguidors de l'Arquebisbe de Canterbury William Laud (1573-1645), perseguidor notori dels puritans; al *Behemoth* Hobbes el defensa de les acusacions populars de papisme. En eclesiologia, Hobbes nega la successió apostòlica i fa dependre enterament el poder eclesiàstic del civil. En sortir el *Leviathan*, el bisbe Henry Hamond el descriu com un «*farrago of Christian atheism*». Els calvinistes i els arminians es tractaven mútuament d'ateus; la qual cosa és molt bo de tenir-la ben present quan hom parla de *la vexata questio* de l'ateisme de Hobbes. Per a un polític com Clarendon, Hobbes era ateu perquè als bisbes exiliats no els agrada gens el que Hobbes diu. «*Hobbes farà atea tota la cort de la reina*»¹⁹. Des de l'Acta de Supremacia de 1534 d'Enric VIII, el monarca és el cap de l'Església d'Anglaterra. Des de setembre de 1642 l'episcopat ha estat suspès fins a la restauració de 1660 en què s'ordenen nous bisbes. A la nova situació l'episcopat reacciona amb un *strongly antitolerantist stand* (Martinich) i fa aprovar quatre lleis al Parlament, l'anomenat Codi Clarendon, on s'imposen les doctrines i el ritus de la tradició laudiana contra els presbiterians i independents.

És cert que, com diu el prefaci del *De Cive*, Hobbes ha canviat l'ordre dels seus *Elementa Philosophiae* redactant i publicant primerament la tercera part en atenció a les discussions que des de la vigília de la guerra civil es multiplicaven a Anglaterra sobre els drets del poder i l'obediència dels ciutadans, amb la qual cosa l'exposició del sistema està atent a les necessitats de l'actualitat. El *Leviathan* és, però, un llibre diferent: redactat directament en anglès es dirigeix a un públic més ampli. La seva intenció ens apareixerà clarament si atenem al que Hobbes escriu el maig de 1650 a un corresponçal que és un vell amic realista que li ha demanat que tradueixi a l'anglès els seus escrits llatins sobre la política (la qual cosa ens indica que el partit contrari a Clarendon i els bisbes fa servir l'obra de Hobbes com a estandart; la mateixa reina Henrieta-Maria és també contrària als bisbes: la seva estratè-

18. DESCARTES, *Correspondance*, AT IV p. 67. GROTIUS, *Epistolae*, p. 951-952.

19. G. F. WARNER (editor), *The Nicholas Papers. Correspondance of Sir Edward Nicholas*, vol. I p. 284.

gia, abans i després de l'execució de Carles I (30 de gener de 1649), és la conquesta del país mitjançant la introducció d'un exèrcit estranger, Hobbes respon que té una altra intenció, una *Politique* de la que també es publicarà a la vegada una versió francesa²⁰. El fet està ben comentat per Tuck a la seva introducció a l'edició del *Leviathan*: Hobbes ambiciona instruir sobre els deures dels súbdits amb el seu «*teoremes de doctrina moral*» no únicament als anglesos que estan resolent la seva Guerra Civil sinó també als francesos que estan en els avatars de la Fronda (1649-1652). Aquesta versió francesa no passà d'un projecte: amb la mort de Mersenne (1648) i la marxa de Gassendi a Provença, Hobbes ha perdut ja els seus principals valedors a França.

El *Leviathan* surt a les llibreries a finals d'abril o primers de maig de 1651, després de l'execució de Carles I al gener de 1649 i de la batalla de Dunbar de setembre de 1650, però abans de la batalla de Worcester de setembre de 1651 i de l'*expulsió* —instigada per Clarendon— de Hobbes de la cort de Carles II al desembre del mateix any. L'explicació més corrent de les referències de les planes finals al dret de conquesta és que correspon a la victòria final de Cromwell ja segura després de la derrota de Dunbar quan Hobbes acaba la redacció del *Leviathan* (Tuck, Malcom). L'explicació més ajustada és que Hobbes no perd l'esperança en la victòria reialista fins a la definitiva derrota de Worcester, i, en conseqüència, les indicacions del final del *Leviathan* sobre els conqueridors justifiquen l'obediència a un victoriós Carles II entrant a Anglaterra amb un exèrcit estranger (Metzger). Hobbes se'n torna a casa perquè l'estratègia que feia forts els seus amics polítics (Newcastle, Davenant, Jermyn, Henry Percy, George Villiers duc de Buckingham), l'aventura escocesa, ha fracassat definitivament i privat de protecció és expulsat de la cort pels seus enemics polítics (Clarendon, Nicholas, Ormonde, Bramhall). Hom dirà, però, que la invasió des d'Escòcia passa per una revaloració dels prebisterians que al *Leviathan* queden molt mal parats; però el dret de conquesta amb un exèrcit i els presbiterians s'efectua sobre un exèrcit derrotat que en la seva base té sobretot els independents, o sigui, els anti-catòlics, anti-arminians i antipresbiterians. L'horitzó de les planes finals del *Leviathan* és una hipotètica pacificació entre els reialistes invasors des d'Escòcia i els eclesiàsticament independents que són la base de l'exèrcit de Cromwell. El públic del *Leviathan* són els reialistes que suporten aquesta estratègia i que poden inspirar sota el domini polític de la Corona una reconciliació política amb els eclesiàsticament independents i políticament cromwellians.

(b)

11. *Hobbes és un escriptor satíric renaixentista?* La qüestió fonamental respecte a la segona tesi de Skinner, és, però, si amb aquest canvi de públic des del més acadèmic del *De Cive* al més polític del *Leviathan*, hom retorna al paradigma de la *scientia civilis* de l'humanisme retòric de tal manera que calgui *resituar* la posició de Hobbes a la història de la filosofia o a la història del pensament o de les idees polítiques. Em penso que per tal de

20. [Anònim], «Illustrations of the State of the Church during the Great Rebellion», a *The Theologian and Ecclesiastic* 6 (1848) p. 172-3: «*he hath another trifle on hand, which is Politique in English, of which he hath finished thirty-seven chapters (intending about fifty in the whole), which are translated into French by a learned Frenchman of good quality, as fast as he finishes them*».

poder-ho afirmar caldria l'evidència que Hobbes fa derivar la seva teoria política final de la prudència i no de la ciència, cosa que no trobem mai a Hobbes. Skinner enuncia d'aquesta manera una reubicació de Hobbes: «Hobbes has generally been aligned with such contemporary metaphysicians as Mersenne and Descartes, or placed in a tradition of English empiricism running from Bacon to Locke and Hume. One of the implications of my argument is that Hobbes can be placed with no less justice in a tradition running from Erasmus and More to Rabelais, Montaigne and other Renaissance satirists who dealt with their intellectual adversaries less by arguing with them than by ridiculing their absurdities» (p. 13). Certament Hobbes no està ben situat com un filòsof *empirista*, ni com un filòsof *racionalista*²¹, però no creiem gens que els problemes que les dues ubicacions filosòfiques estàndards plantegen es resolguin situant-lo en una nova categoria de *satirics renaissance*. La tossuda insistència hobbesiana en el paradigma geomètric abans, en i després del *Leviathan* impideix la viabilitat de l'operació skinneriana²². El seu sentit final ens apareixerà més clarament quan, tancant-se a la consideració de la situació europea de la posició hobbesiana, Skinner en fa finalment l'origen d'«a particular tone of voice» «immensely influential in English philosophy» (p. 436). Aquest to de veu és el del savi moderat contra el fanatisme i l'estupidesa, i aniria des de Hobbes a Bertrand Russell passant per Clarendon, John Sergeant, Tillotson, Adam Smith i David Hume (p. 437). L'operació té un regust de la moda post-moderna: no hi ha filosofia teòrica que demostra sinó literatura edificant més o menys escèptica.

(c)

12. *La limitació contextualista* de Quentin Skinner segons la qual la nostra atenció s'ha de dirigir exclusivament al que feia l'autor d'un text a l'escriure'l preferentment des d'un punt de vista retòric tanca, al nostre judici, massa l'escriptura en *el com* d'ella mateixa. Certament, i les anàlisis de

21. S'ha observat que, en molts aspectes epistemològics i morals (Warrender), Hobbes «avança» solucions kantianes, la qual cosa es pot dir sovint dels filòsofs *racionalistes* i *empiristes* del segle disset, cosa que vol dir, al nostre parer, que la contraposició no està ben feta, car depèn únicament de l'exclusiva lectura epistemològica de la *Crítica de la Raó Pura* (1781) feta pels neokantians de Marburg.

22. Simptomàticament, no hi ha entrada de «geometria» en l'índex de *Reason and Rhetoric*, malgrat que en parla en algunes ocasions. Pensem que, segons Hobbes, la filosofia política és sempre *demostrable*, abans, en i després del *Leviathan*. Un passatge de les *Six Lessons to the Savilian Professors of The Mathematics* (1656) *explicita clarament l'analogia entre geometria i filosofia civil*: «Of arts, some are demonstrable, others indemonstrable; demonstrable are those the construction of the subject where of is in the power of the artist himself, who in his demonstration, does no more but deduce the consequence of his operation. The reason where of is thus, that the science of every subject is derived from a precognition of the causes, generation and construction of the same, and a plan for demonstration, but not where the causes ate to seek for Geometry there fore is demonstrable for the lines and figures from wich we reason are drawn and described by ourselves and *civil philosophy is demonstrable because we make the commonwealth ourselves*» (EW, Molesworth, VII, p. 183-184). L'any següent, al cap. 10 del *De Homine* (1657) dirà el mateix: «és perquè creem nosaltres mateixos les figures que la geometria és demostrable» i ampliarà l'analogia amb «la ciència» política: «la política i l'ètica, és a dir la ciència d'allò just i d'allò injust, del que és equitable i del que és inic, pot ser demostrada a priori; perquè els principis d'on deriven allò just i equitable i a la inversa allò injust i allò inic, sabem el que són, és a dir, hem fet nosaltres mateixos les causes de la justícia: les lleis i els pactes. Perquè abans de la fundació de les lleis i els pactes no hi havia justícia o injustícia, ni naturalesa del bé i del mal públics entre els homes com no n'hi ha entre les bèsties» (OL, Molesworth, II, 5).

Skinner ho mostren de manera abundant, en el moment de comunicar *un què* a un públic existeix una vigilància en el *com* per tal d'obtenir l'eficàcia del que es vol aconseguir mitjançant l'escriptura. Però això no demostra que *el què* que es vol comunicar passi a ser *literari*. El que Hobbes creu que és útil al seu públic anglès, i el potencial francès de la traducció projectada, són «teoremes de doctrina moral mitjançant els quals els homes poden aprendre a governar i a obeir». El debat celebrat a Amsterdam el maig de 1996 entre Y. Ch. Zarka i Q. Skinner il·lumina sobretot aquesta tensió entre reconstrucció contextual i un reconeixement de la qüestió plantejada (*el què*)²³. Segons Zarka, *la qüestió fonamental de la política moderna que descobriria Hobbes és: com una multitud d'individus poden esdevenir una persona civil única?* Davant d'això la interpretació de Zarka es demana: què significa?, com ho justifica Hobbes en el conjunt del seu «projecte de refundació racional»? Quina ha estat l'eficàcia històrica d'aquesta noció? Mentre que el contextualisme de Quentin Skinner es demana únicament: com ha arribat Hobbes a aquesta afirmació? La resposta de Skinner és que la doctrina de Hobbes és una doble oposició al parlamentarisme de Henry Parker i a la concepció del monarca com a vicari de Déu. També observa que les variacions sobre la doctrina que es troben entre els *Elements of Law* i el *De Cive* amb el *Leviathan* són degudes a l'actualitat que pel públic de Hobbes hauria adquirit la qüestió davant la proclamació de la Commonwealth el maig de 1649 i el fet que al setembre de 1649 es fes signar a les parròquies formularis individuals d'adhesió al «nou règim» segons la interpretació més corrent de les pàgines finals del *Leviathan* que anteriorment hem discutit²⁴.

La parcialitat que en suma detectem en la perspectiva amb què Skinner llegeix l'obra hobbesiana, amb les distorsions que tal com hem mostrat això suposa, no ens fa deixar de reconèixer el potencial benèfic de la via de lectura de l'autor, com a possibilitat de proporcionar a l'estudiós un guany remarcable en l'aclariment d'*un aspecte* de la producció filosòfica, la consideració del qual resulta imprescindible per a comprendre l'esforç teòric en la seva situació. *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* és, malgrat l'enduriment innecessari envers un suposat «monological style of moral and political reasoning» (p. 16), una contribució metodològicament molt notable per la gran erudició que mostra i l'agudesia de les visions de l'autor en l'estudi de les Humanitats que ens ensenyen a valorar la importància de la recerca sobre *el com* de l'escriptura i la comunicació teòriques.

23. El debat fou celebrat per iniciativa de Hans Blom. Les intervencions de Zarka i Skinner poder trobar-se a *Débats*, 96, setembre-octubre 1997.

24. Sobre la crisi de la primera revolució anglesa, el lector català pot trobar una bona visió recent a J.-P. POUSSOU, *Cromwell, la revolució anglesa i la guerra civil*, Barcelona: Barcelonense d'Edicions, 1995; i un agut balanç de la contribució de Hobbes a la filosofia política moderna a Y.-CH. ZARKA, *Hobbes i el pensament polític modern*, Barcelona: Barcelonense d'Edicions, 1999 (vegeu-ne seguidament el comentari de Xavier Ibàñez).